

dr Beata Prościak

Zespół Szkół Technicznych im. Tadeusza Kościuszki w Leżajsku

Propozycja diagnozowania i kształcenia praktycznych umiejętności czytania na podstawie „słowników lekturowych”

Propozycja dotyczy zobrazowania obecnego stanu rozumienia tekstu lektury (w tym fragmentu proponowanego na próbnej maturze pisemnej z języka polskiego). Ponadto sprowadza się do pokazania możliwości kształcenia praktycznych umiejętności czytania lektur z wykorzystaniem tzw. słowników lekturowych¹. Mogłyby one pośrednio służyć jako narzędzie, które pozwala wyzwolić prawdziwą wiedzę ucznia i jej użyć w praktyce. W ten sposób wpływałyby one na ocenę ucznia, zarówno w toku oceniania naturalnego, jak i regulowanego². Uczeń może przyswajając wiedzę przez działanie Dodatkowo przez odkrywanie i przeżywanie zapamiętuje bardziej treść lektury³.

Już autorzy *Słownika gwary młodzieżowej* twierdzą, że jest on skierowany „zarówno do młodszego pokolenia, jak i do dorosłych, którzy często nie rozumieją tego, co mówi młodzież⁴, a to z kolei wywiera niemały wpływ na konflikt pokoleniowy”⁵. Stąd moja prezentacja stanu rozumienia słów w kontekstach, a co za tym idzie, również całego fragmentu i jego przesłania, sprowadza się do rozumienia chociażby słowa „siła” z fragmentu *Antygony* Sofoklesa. Z nieporozumień w kanale komunikacji może również wynikać błędne sformułowanie stanowiska (tezy), co stanowi przecież podstawę do podania prawidłowych argumentów, zgodnych z treścią i przesłaniem tekstu. To od poprawnego sformułowania stanowiska zależy zdanie matury pisemnej z języka polskiego⁶. Okazuje się, że błędne zrozumienie nawet jednego słowa w kontekście, może być w niektórych przypadkach przyczyną braku punktów na maturze pisemnej z języka polskiego.

Autorka daje propozycję opracowania słowników do każdej lektury po to, aby uczniowie, czytając tekst, nie musieli sięgać do streszczeń i bryków. Z reguły uczniowie twierdzą, że nie czytają, ponieważ język lektury jest dla nich niezrozumiały. Natomiast sięganie za każdym razem do innego słownika, np. etymologicznego, jest dla nich zbyt uciążliwe i zabiera dużo czasu. Stąd łatwiej i szybciej zajrzeć do streszczenia. Niezrozumiały język zniechęca do czytania

¹ Propozycja autorki.

² B. Niemierko, *Ocenianie naturalne umiejętności praktycznych*, http://www.ptde.org/pluginfile.php/1182/mod_page/content/28/Ocenianie_naturalne_umienskosci_praktycznych.pdf, s. 7–8.

³ Tamże.

⁴ Na temat bariery czytelniczej młodych piszą m.in. B. Prościak, M. Trębacz, R. Suszyło-Martula, *Słownictwo – bariera czytelniczą młodych*, „Dialog Edukacyjny” 2015, nr 3–4, s. 55–57.

⁵ *Słownik gwary młodzieżowej*, oprac. A. Jędrzejek, J. Pastwa, wyd. Literat, Toruń 2006, s. 3.

⁶ *Informator o egzaminie maturalnym z języka polskiego od roku szkolnego 2014/2015*, Centralna Komisja Egzaminacyjna, Warszawa 2013, s. 140.

i wyzwań lekturowych. Współczesna młodzież posługuje się zupełnie innym językiem i dochodzi do nieporozumień na poziomie kodu językowego. Stąd, jeżeli zależy nam, aby młode pokolenie czytało arcydzieła literatury, trzeba uczniom dać odpowiednie narzędzia, które powinny iść z duchem czasu. Dla współczesnej młodzieży przeczytanie lektury np. ze starożytności, może być porównywalne do czytania tekstu w języku obcym bez jego znajomości.

W przypadku opracowania takich słowników można byłoby zaproponować dopuszczenie ich wykorzystania na maturze pisemnej z języka polskiego. Mogłyby one stanowić źródło wiadomości praktycznych, tak cennych w modelu uczenia się „beta”⁷. Zaletą takiego słownika byłoby objaśnienie konkretnych słów w kontekstach, co ułatwiłoby zrozumienie lektury. Dobrze byłoby również założenie, że fragmenty przeznaczone do analizy na maturze pisemnej powinny pochodzić z podstawy programowej, z lektur opatrzonych słownikami. Proponuje się przy tym, aby zachować antropocentryczną zasadę postępowania naukowego, charakterystyczną także dla współczesnego językoznawstwa⁸. Chcąc zachować dziedzictwo narodowe w postaci oryginalnego języka dzieł literackich, konieczne jest korzystanie z takich słowników. W przypadku ich braku teksty lektur stają się niezrozumiałe dla współczesnych odbiorców. W konsekwencji uczniowie, nie rozumiejąc, nie czytają. Wolą sięgać do streszczeń, które są pisane w języku dla nich zrozumiałym. Stąd nie można jedynie skupiać się na tym, że edukacja zawsze posługiwała się trudnym językiem⁹. Trzeba znaleźć jakiś kompromis, aby „przywrócić mówienie o dziele literackim oraz czytać rzeczy dobre i wartościowe i kształtować poprzez tradycję człowieka wewnątrzsterownego”¹⁰.

Obecnie proponuje się również przekład staropolskich dzieł na współczesną polszczyznę¹¹. O tym, że Szwedzi przepisali literaturę na proste teksty mówiła chociażby Kazimiera Krakowiak. Nie popierała jednak takiego rozwiązania. Podkreśliła jednocześnie, że nie można czytać, jeżeli nie zna się znaczenia słów¹². Każdy przekład częściowo zniekształca rozumienie arcydzieł literatury. Może on burzyć pierwotne rozumienie tekstu, a co za tym idzie, również „magię zbiorowej pamięci”¹³. Z tego powodu, kierując się długoterminowymi

⁷ *Uczenie się i egzamin w oczach uczniów*, pod. red. B. Niemierki i M.K. Szmigel, Polskie Towarzystwo Diagnostyki Edukacyjnej, Kraków 2007, s. 71.

⁸ *Innowacje i metody. W kręgu teorii i praktyki. Podręcznik akademicki dydaktyki kształcenia polonistycznego*, pod. red. M. Kwiatkowskiej-Ratajczak, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Poznań 2011, s. 252.

⁹ Wypowiedź Andrzeja Waśki podczas konferencji czytelniczej na temat: *Książki, które czytają ciebie i tłumaczą świat*. Tytuł wystąpienia Andrzeja Waśki brzmiał: *Nowa podstawa a rozwój zainteresowań czytelniczych*. Konferencja odbyła się w Rzeszowie 6 czerwca 2017 roku.

¹⁰ Wypowiedź Andrzeja Waśki podczas konferencji czytelniczej na temat: *Książki, które czytają ciebie i tłumaczą świat*.

¹¹ Minister kultury Małgorzata Omilanowska. Zob. „Culture.pl”, culture.pl/pl/artikul/powstana-przeklady-tekstow-staropolskich-na-polszczyzne-wspolczesna, www.mkidn.gov.pl/pages/posts/powstana-przeklady-tekstow-staropolskich-na-polszczyzne-wspolczesna [dostęp: 23.02.2015].

¹² Wypowiedź Kazimierzy Krakowiak podczas konferencji czytelniczej na temat: *Książki, które czytają ciebie i tłumaczą świat*. Tytuł wystąpienia Kazimierzy Krakowiak brzmiał: *Nauka czytania osób z ubytkami słuchu*.

¹³ M. Jędrychowska, *Szkic do pejzażu aksjologicznego. Z problemów dydaktyki literatury*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2010, s. 157.

celami dydaktycznymi, badacze traktują literaturę jako „żywy ciąg narodowej tradycji”, który może dawać impuls do myślenia o współczesności¹⁴. Gdy mamy odpowiednie narzędzia, aby odkrywać znaczenie dzieł literackich, istnieje mniejsze prawdopodobieństwo, że uczniowie będą wykorzystywać egotyzm atrybucyjny¹⁵, ponieważ nie będą mieć formalnych podstaw, aby zrzucić swoje niepowodzenia na okoliczności, zwłaszcza na niezrozumiałość tekstów lektur.

Na potwierdzenie zasadności opracowania takich słowników lekturowych, przeprowadzono badania wśród losowo wybranych 100 uczniów technikum¹⁶ w klasach od pierwszej do trzeciej. Poniżej przytaczam tekst z matury próbnej, na podstawie którego uczniowie mieli określić, co oznacza słowo „siła” w odniesieniu do całego fragmentu. Koncepcję badawczą stanowiły tzw. właściwości testki¹⁷.

Temat 1. Rozum – siła człowieka czy źródło pychy prowadzącej do klęski? Rozważ problem, analizując podany fragment i odwołując się do wybranego dramatu antycznego oraz innego tekstu kultury. Twoja praca powinna liczyć co najmniej 250 wyrazów.

Sofokles, *Antygona*

CHÓR

Siła jest dziwów, lecz nad wszystkie sięga
Dziwy człowieka potęga,
Bo on prze śmiało poza sine morze,
Gdy toń się wzdyma i kłębi,
I z roku na rok swym lemieszem porze
Matkę ziemieć do głębi.
Lotny ród ptaków i stepu zwierzęta,
I dzieci fali usidla on w pęta,
Wszystko rozumem zwycięży.
Dzikiego zwierza z gór ściągnie na błonie,
Krnąbrny kark tura i grzywiaste konie
Ujarmi w swojej uprzęży.
Wynalazł mowę i myśli dał skrzydła,
I życie ujął w porządku prawidła,
Od mroźnych wichrów na deszcze i gromy
Zbudował sobie schroniska i domy,
Na wszystko z radą on gotów.
Lecz choćby śmiało patrzył w wiek daleki,
Choć ma na bóle i cierpienia leki,
Śmierci nie ujdzie on grotów.

¹⁴ M. Kwiatkowska-Ratajczak, *Po stronie praktyki. Szkice polonistyczne z dydaktyki szkolnej i akademickiej*, SORUS, Poznań 2013, s. 134.

¹⁵ B. Niemierko, *Samoocena i test*, Wydawnictwo Akademickie SEDNO, Warszawa 2016, s. 128.

¹⁶ Zespołu Szkół Technicznych w Leżajsku

¹⁷ Testka (*testlet*) to „zbiór zadań, także jednoelementowy, stanowiący część testu osiągnięć szkolnych wyróżniona ze względu na konstrukcję, zastosowanie lub sposób punktowania”. Zob. B. Niemierko (red.), *Trafność pomiaru jako podstawa obiektywizacji egzaminów szkolnych*, WSHE, Łódź 2003, s. 23.

A sił potęgę, które w duszy tleją,
Popchnie on zbrodni lub cnoty kolejną;

[...]

CHÓR

Nad szczęścia błysk, co zładą mar,
Najwyższy skarb – rozumu dar.
A wyzwie ten niechybny sąd,
Kto bogów lży i wali rząd.
I ześlą oni swą zemstę i kary
Na pychę słowa w człowieku,
I w klęskę odmiecie – rozumu i miary
W późnym nauczą go wieku.

<http://www.lektury.one.pl/Antygona/> [dostęp: 07.10.2015]

W poniższej tabeli przedstawiono zestawienie odpowiedzi uczniów na pytanie: „Jak rozumiesz słowo „siła” z pierwszego akapitu w odniesieniu do podanego fragmentu „Antygony”?

Tabela 1. Rozumienie słowa siła we fragmencie *Antygony* Sofoklesa zamieszczonym w arkuszu próbnej matury próbnej z Operonem z listopada 2015 roku

	Rozumienie słowa siła	Liczba odpowiedzi uczniów	Zestawienie procentowe odpowiedzi
1.	Wiele	1	1%
2.	Siła fizyczna	4	4%
3.	„Siła dziwów” bez wyjaśnienia	2	5%
4.	Siła jako potęga, moc	44	44%
5.	Siłą można zrobić wszystko	1	1%
6.	Coś, co pomaga przetrwać	1	1%
7.	Siła to miłość i upór	1	1%
8.	Siła jako wartość, miłość	2	2%
9.	Silny psychicznie, mądry	6	6%
10.	Siła jako broń	2	2%
11.	Siła jako rozum	2	2%
12.	Siła jako odwaga	2	2%
13.	Siła jako cecha boska	1	1%
14.	Siła jako wzór fizyczny	4	4%
15.	Siła jako gra komputerowa	2	2%
16.	Przepisanie fragmentu tekstu bez wyjaśnienia, cytat	4	4%
17.	Odpowiedzi nielogiczne i paradoksalne	7	7%
18.	Uczeń przyznaje się, że nie rozumie słowa	11	11%
19.	Brak odpowiedzi	3	3%

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety.

Chcąc określić schemat myślenia młodzieży, warto wyjść od definicji siły. *Słownik staropolski* określa siłę m.in. jako: „**mnóstwo, wielka liczba czegoś**”¹⁸. Według *Słownika etymologicznego* „Siła od XIV w., stp. też przemoc, gwałt, zdolność oddziaływania, wywoływania skutków, wysoka sprawność, **mnóstwo, wielka liczba czegoś, dial. też dużo, wiele (...)**”¹⁹.

Nie zawsze jednak uczniowie potrafili określić znaczenie słowa „siła” w kontekście fragmentu *Antygony*, o czym świadczy powyższe zestawienie w tabeli 1. Aż 44% badanych kojarzyło siłę z potęgą i mocą, 11% przyznało się, że nie rozumie słowa „siła” w tekście *Antygony*, 7% respondentów podało odpowiedzi nielogiczne i paradoksalne, 3% nie podało żadnej odpowiedzi, a 4% przepisało fragment tekstu bez wyjaśnienia. Krótki cytat „siła dziwów” bez wyjaśnienia podało 5% respondentów. W sumie 27% badanych nie potrafiło w żaden logiczny sposób zrozumieć słowa „siła” we fragmencie *Antygony*. Tylko 1% uczniów podało właściwą odpowiedź w znaczeniu „wiele”, 6% łączyło siłę z mądrością i psychiką, po 4% odebrało to słowo jako siłę fizyczną lub wzór fizyczny. Z kolei po 2% badanych opowiedziało się za interpretacją siły jako: wartości, miłości, odwagi, rozumu, gry komputerowej, po 1% jako: cecha boska, miłość i upór, czy też rozumiało siłę jako coś, dzięki czemu można było przetrwać lub dzięki czemu można zrobić wszystko. Jak widać często rozumienie uczniów nawet nie odnosi się do właściwych odczytań. Oto kilka przykładów.

Siła rozumiana jako wiele – przykład:

siła – wiele, przewaga

Siła fizyczna – przykłady:

Siła to najpotężniejsza siła fizyczna człowieka, która z dnia na dzień jest coraz większa.

Siła jest źródłem człowieka potęgi, która w grząskiej otchłani spada czasem w otchłań bezsilności.

Słowo siła rozumiem jako potęgę człowieka, to, co człowiek może zrobić swoimi rękami.

Siła jako potęga i moc – przykłady:

Siła równa się moc, potęga, stan fizyczny lub duchowy lub $F_c = m \cdot g$.

Siła to potęga świata i wszędzie sięga na świecie.

*Słowo siła z pierwszego akapitu podanego fragmentu *Antygony* oznacza coś potężnego. Słowo podane w tekście jest cechą stworzeń natury. Oznacza potęgę oraz niezłomność. Jest to moc niezdołna do bycia zatrzymaną.*

Siła jako coś, co pomaga przetrwać:

Siłą jest to dla człowieka coś, co pomaga mu przetrwać wszystko.

¹⁸ *Słownik staropolski*, t. 8, PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1977–1981, s. 203.

¹⁹ W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2010, s. 547.

Siła jako wartość, miłość:

Siła z pierwszego akapitu Antygony to miłość oraz upór Antygony.

Uważam, że siła może mieć dwie strony – dobra i złą. Złą siłę można uwalniać za pomocą agresji. Dobrą stroną siły jest to, że można używać jej podczas pracy fizycznej.

Siła kojarzona z człowiekiem silnym psychicznie i mądrym – przykłady:

Siła to potęga duszy. Pachnie ona zbroją, a zarazem bez naszej siły nie zrobilibyśmy nic.

Siła jest to stan umysłu, dzięki któremu wiemy, że możemy wszystko. Dzięki sile dokonujemy wielu dobroci i rzeczy, których bez niej nigdy byśmy nie zrobili.

Siła jako broń

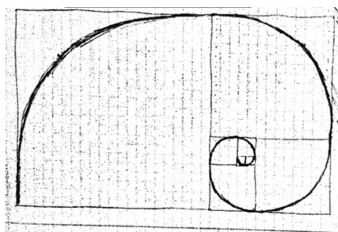
Siła jako rozum, jest najpotężniejszą bronią, która wszystko zwycięży.

Siła jako rozum – przykłady:

Siła jest człowieka zbawieniem. Pozwala mu wykonywać przeróżne czynności, pozwala wymyślać nowe wynalazki.

Siła jako odwaga – przykłady:

Słowo siła rozumiem jako odwaga człowieka do odkrywania darów ziemi i ich wykorzystania” – uczeń²⁰ odniósł się nawet do matematyki dyskretnej (działu matematyki na studiach informatycznych lub matematycznych) i namalował do tego tzw. złotą spiralę, czyli spiralę Fibonacciego.

Zdjęcie 1. Spirala Fibonacciego narysowana przez ucznia

Źródło: odpowiedź ankietowa ucznia.

Oto wzór rekurencyjny prezentujący ciąg Fibonacciego:

$$\begin{cases} F_0 = 0, \\ F_1 = 1, \\ F_n = F_{n-1} + F_{n-2} \text{ dla } n \geq 2 \end{cases}$$

²⁰ Piotr Szuty, klasa II TC, Zespół Szkół Technicznych im. Tadeusza Kościuszki w Leżajsku.

gdzie:

F_0 – pierwszy wyraz ciągu,

F_1 – drugi wyraz ciągu,

F_n – każdy kolejny wyraz ciągu,

n – liczba określająca ostatni wyraz ciągu²¹.

Każdy promień kwadratu jest kolejną iteracją, czyli kolejną wartością z ciągu Fibonacciego. Jest to spirala logarytmiczna. Złota liczba to 1,6118 i oznacza idealną proporcję w przyrodzie i na świecie. Przykładowo liście w roślinach dążą do tej proporcji, ponieważ wówczas dochodzi do nich największa ilość światła. Nawet słonecznik ma taki układ nasion, aby był idealny w stosunku do liści, by dotarło do niego jak najwięcej światła, tzw. geometria roślin. To samo dotyczy również muszli ślimaka. Jej proporcje są stworzone na kształt złotej liczby, zwanej też złotą proporcją. Ciąg Fibonacciego²² tworzy się, dodając dwie poprzednie liczby – 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21... Złotą proporcję sprawdza się poprzez podzielenie ostatniej liczby n przez poprzednią liczbę $n-1$. Dzieląc 21 przez 13, otrzymujemy 1,6153. Czym ciąg Fibonacciego jest dalej wyliczany, tym wynik jest bardziej dokładny i zbliżony do ideału, czyli 1,6118. Dodajmy, że Platon uważał, że ta liczba może stanowić klucz do potęgi wszechświata. Nawet dzieło Leonarda da Vinci *Mona Lisa* czy też *Święta Anna Samotrzecia, Dziewica z Dzieciątkiem i Św. Anna*²³ namalowano według złotej spirali²⁴.

Jak widać, słowo „siła” zostało skojarzone przez ucznia z matematyką, ze złotą proporcją istniejącą w stworzeniach świata, czy to roślinach, zwierzętach, a nawet w człowieku.

Siła jako gra komputerowa – przykłady:

*Prowadzący to człowiek – oczywiście z Bronzowych*²⁵ *Myśli z YT*²⁶ (siła rozumiana jako kanał na youtube).

Przykłady odpowiedzi paradoksalnych do pierwszego pytania:

Siła oznacza to jak bardzo on się dziwi.

Siła jest to coś, co posiada każdy człowiek, nawet najslabsza osoba, która o tym nie wie.

Jednostką siły jest niuton.

Siła jest silna, bardzo silna, silna nad wszystkie siły. Chodzi o te dziwy.

²¹ A. Krajka, *Matematyka dyskretna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011, s. 115.

²² Został opisany w 1202 roku przez Leonarda z Pizy zw. Fibonaccim w dziele *Liber abaci* jako rozwiązanie zadania o rozmnażaniu się królików, https://pl.wikipedia.org/wiki/Ci%C4%85g_Fibonacciego.

²³ <http://ciekawo.org/2016/06/18/geometria-roslin-ciag-fibonacciego-w-przyrodzie/>

²⁴ <http://ciekawo.org/2016/06/18/geometria-roslin-ciag-fibonacciego-w-przyrodzie/>

²⁵ Oryginalna pisownia.

²⁶ *Bronzowe Myśli* ma nazwa kanału na YouTube, który zajmuje się tematyką gry *league of legends*.

Siła jest bezsilna, ale wszystko może. Moje myślenie nie może pojąć słowa „dziwów”, gdyż ja się urodziłem w XXI wieku a nie w średniowieczu, więc takie słowa są mi obce.

Według Sofoklesa siła to potęga. Siła jest w człowieku dziwnym, ponieważ on sięga ponad inne wartości.

Zależy o jaką siłę chodzi to siłę można podzielić na różne etapy, np.: ducha, siłę mięśni, czy religijną, ale nie jest to ważne. Jaka by nie była, im człowiek silniejszy, tym jest szczęśliwszy²⁷.

Przykłady na niezrozumienie:

Nie rozumiem.

Siła – trudne zagadnienie.

Nie rozumiem – JD²⁸.

Nie mam pojęcia. Nie mam pojęcia, ponieważ nie chce mi się nic robić. Nie chce mi się nic robić, bo nie mam pojęcia.

Ankieta zawierała również drugie polecenie: „Przedstaw treść fragmentu w pięciu do dziesięciu zdaniach”. Jednak ze względu na obszerność problemu, zaprezentowano jedynie wybrane przykłady odpowiedzi paradoksalnych i świadczących o błędnym rozumieniu fragmentu.

Przykłady odpowiedzi paradoksalnych do drugiego polecenia:

Fragment jest niezrozumiały, nie rozumiem tego. Wiąże się to z moją niską energią i skrajnym wyczerpaniem”.

Za dużo czytania”.

Przykłady na błędne rozumienie fragmentu:

Dowiadujemy się szczegółów bratobójczej walki.

Najprawdopodobniej błędy mogły wynikać z braku rozumienia słownictwa lub całej treści lektury.

Ponadto przebadano 100 matur próbnych z roku 2015, w tym 70 matur dotyczyło tematu z *Antygony*. W toku analizy wysnuto następujące wnioski. Wzięto pod uwagę fakt, że uczniowie w jednej pracy mogli popełnić więcej niż jeden błąd, np. mieli błędną tezę i brakowało im analizy fragmentu.

²⁷ Bartłomiej Dmitrowski, klasa II TC, Zespół Szkół Technicznych im. T. Kościuszki w Leżajsku.

²⁸ Dis to Norbert Gierczak. JD to akronim od J... Disa, popularnego twórcy kontentu, czyli materiału na YouTube i twitch.tv. Dis zbierał pieniądze charytatywnie dla chorych dzieci. Pewien nie zrównoważony nastolatek zaczął na wizji go obrażać i krytykować jego działania poprzez zwrot JD. Doszło na wizji do kłótni, którą obejrzało wielu ludzi i wszędzie zaczęli go obrażać bez racji na wszystkich forach internetowych związanych z tematyką gry *league of legends*. Inni twórcy na twitchu i na YouTube również zaczęli go obrażać, aby zyskać większą widownię i zbudować na czyjejs krzywdzie swoją popularność. Tzw. hejtowanie Disa stało się popularne.

Tabela 2. Analiza 70 prac maturalnych uczniów dotyczących niezrozumienia tematu ze względu na brak znajomości słownictwa i związanego z nim kontekstu interpretacyjnego

Lp.	Brak analizy fragmentu	Błędne rozumienie słów „siła dziwów”	Brak stanowiska (tezy)	Błędne stanowisko (teza)	Brak odwołań do dramatu antycznego
Liczba badanych	21	7	16	7	40
Procent badanych	30%	10%	22,8%	10%	57,1%

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy matur próbnych.

Z analizy prac matury próbnej wynika, że 30% badanych nie przeanalizowało wcale podanego fragmentu, 10% błędnie zrozumiało słowa: „siła dziwów”. To miało swoje konsekwencje w postaci albo braku stanowiska (22,8%), albo błędnego stanowiska (10%) badanych. Dodać należy, że 57,1% respondentów wcale nie odwołało się do dramatu antycznego. Wynika stąd, że około 40% badanych nie rozumie języka dramatu antycznego, co przekłada się na brak stanowiska lub jego błędnie sformułowanie i jednocześnie uniemożliwia zdanie matury.

Wybrane przykłady niewłaściwych odczytań uczniowskich:

„Na podstawie podanego fragmentu dzieła Sofoklesa pt. *Antygona* czytamy o tym, że „dziwy” to potęga człowieka, gdyż ludzie robią różne dziwne rzeczy (...), a dzięki dziwactwu, jakim można nazwać rozum i ciekawość, wypływali w nieznanie”.

Uczeń zrozumiał słowo „dziwy” jako dziwactwo i dlatego błędnie zinterpretował fragment.

„Z fragmentu można wywnioskować, że autor ostrzega nas przed nadmiernym korzystaniem z daru, jakim jest rozum”.

„Siła dziwów” została rozumiana opacznie.

Okazuje się, że błędne rozumienie słownictwa prowadziło do absurdalnych odczytań tekstu bądź niewłaściwego rozumienia pytania w temacie. Kiedy tematem rozmyślań powinien być rozum, o czym świadczy zastosowanie pauzy w temacie zadania: *Rozum – siła człowieka czy źródło pychy prowadzącej do klęski?*, uczniowie rozważali, co jest ważniejsze: rozum czy siła?²⁹.

Zamiast snuć rozważania dotyczące roli rozumu, tworzyli rozprawki odnoszące się do siły człowieka. Dochodziło też do odczytań absurdalnych typu: „Siła człowieka doprowadziła do wynalezienia mowy”. Niektórzy, nie rozumiejąc tematu i znaczenia słowa „siła”, rozważali, czy ważniejszy jest rozum, czy pycha, pomijając całkowicie słowo „siła”, a przecież przedmiotem rozważań uczeń miał uczynić rolę, jaką odgrywa rozum.

²⁹ Przykładowe stanowisko powinno brzmieć np. *Rozum jest źródłem potęgi człowieka lub Kierując się wyłącznie rozumem, człowiek staje się zaślepiony, co może stać się przyczyną klęski*. Zob. Kryteria oceniania odpowiedzi. *Próbna matura z Operonem. Język polski. Poziom podstawowy*, listopad 2015, s. 2.

Oczywiście tworzenie błędnych tez (stanowisk) nie wynika tylko z nieznaomości słownictwa. Przyczyn może być wiele. Chociażby brak umiejętności wyszukiwania słów kluczowych w temacie, czy też określania roli pauzy we właściwym rozumieniu pytań. Warto przytoczyć przykład takiego błędnego odczytania pytania i jednocześnie niewłaściwie sformułowanej tezy: „Problemem jest tutaj, co prowadzi do kłębki. Zostały podane trzy przyczyny, takie jak: rozum, siła człowieka i źródło pychy”.

Z powyższych rozważań wynika, że jednym z rozwiązań mogłoby być dodawanie do fragmentów tekstów, zamieszczanych w arkuszach maturalnych, przypisów wyjaśniających słowa niezrozumiałe³⁰. Jednak lepszym rozwiązaniem wydaje się słownik lekturowy, ponieważ byłby on obszerniejszy niż przypisy do tekstu.

Okazuje się, że istnieje już pewna forma programu komputerowego, który posiada specyficzne cechy „słownika lekturowego multimedialnego”³¹. Dotyczy on *Pana Tadeusza* i nosi tytuł *Panorama multimedialna epoki*. Wyjaśniono w nim poszczególne słowa do każdej książki. Można sobie nawet sprawdzić, w której księdze i w którym wersie funkcjonuje dane słowo. Poniżej zaprezentowano zdjęcie 2 przedstawiające wyjaśnienie przykładowego pojęcia w tym programie.

Zdjęcie 2. Hasło: armia Napoleona

Źródło: J. Mazur, P. Pasterz, *Epoka „Pana Tadeusza”. Panorama Multimedialna, ArtMedia iCS, Rzeszów 1998.*

Stąd warto zaproponować również „Słowniki lekturowe”, ale już nie multimedialne, lecz w formie papierowej bądź on-line. W celu sprecyzowania dokładnej kompozycji słownika przeanalizowano matury próbne z języka polskiego na poziomie podstawowym z lat 2010–2016 pod kątem braku przypisów i trudności, jakie uczniom sprawiało słownictwo. Na podstawie tej analizy proponuje się charakter budowy słowników.

³⁰ B. Prościak, M. Trębacz, R. Suszyło-Martula, *Paradoksy słowne na maturze – nadinterpretacja czy „językowy efekt fatamorgany”?*, „Dialog Edukacyjny” 2016, nr 1–2, s. 60–62.

³¹ Określenie autorki.

Przykłady niewystarczających przypisów w arkuszach matur próbnych:

- **opoka, minaret**³² – sonet Adama Mickiewicza *Czatyrdach*
- **skąpan** – fragmenty *Księgi ubogich XXV* Jana Kasprowicza³³
- **proch nożny** – wiersz Jana Andrzeja Morsztyna *Pokuta w kwartannie*³⁴
- **sądziła malowania proby** – fragment *Pana Tadeusza*³⁵
- „klasyczne **Tryburu** spadające wody”, „straszne **Pauzylipu** skaliste wydroże!”, „Był on **prostak**, lecz umiał czuć **wdzięk przyrodzenia**”³⁶
- „Sonia zatrzymała się w przedsiönku, tuż przy progu (...) zapominając i o swej jedwabnej (...) niestosownej tutaj sukni z niezmiernie długim, śmiesznym trenem i o rozłożystej **krynolinie**”³⁷.

Okazuje się, że często związek między budową wyrazu a jego znaczeniem się rozluźnia lub zaciera i zachodzi proces leksykalizacji. Zaciera się znaczenie, które wynika bezpośrednio ze struktury wyrazu (strukturalne), z jego znaczeniem realnym (z tym, co oznacza dany wyraz). W dzisiejszej polszczyźnie wyrazy stabilizują się w jednym ze znaczeń realnych³⁸, dlatego nie potrafimy, a często nie możemy, sobie uświadomić znaczenia strukturalnego wyrazów i skojarzyć ich z wyrazami, od których pochodzą. Stąd proponuje się charakterystyczną budowę słowników lekturowych. We wstępie do każdego słownika należałoby wyjaśnić zasady korzystania z poszczególnych sekcji słownika, na które byłby on podzielony. Wśród sekcji można byłoby wyróżnić następujące:

- **Sekcja wyrazów archaicznych**³⁹
- **Sekcja związków frazeologicznych**⁴⁰ oraz **idiomatyzmów**⁴¹
- **Sekcja metaforyki staropolskiej**⁴²

Wśród leksykalnych środków stylistycznych Kurkowska i Skorupka wyróżniają m.in. metaforykę. W tym wyróżniają metafory, porównania i epitety. Przenośnia w starożytności była uważana za skrócone porównanie. Z kolei cechą epitetu może być chęć podkreślenia pewnej cechy, którą autor chce uwypuklić. Jego funkcja może się również sprowadzać do zaprezentowania stosunku autora do określanego przedmiotu⁴³.

³² Arkusz matury próbnej z Operonem z listopada 2010, s. 7.

³³ Arkusz matury próbnej z Operonem z listopada 2010, s. 8.

³⁴ Arkusz drugiego próbnego egzaminu maturalnego z języka polskiego z marca 2012, s. 7.

³⁵ Arkusz matury próbnej z Operonem z listopada 2013, s. 8.

³⁶ Arkusz matury próbnej z Operonem z listopada 2013, s. 8.

³⁷ Arkusz matury próbnej z Operonem z listopada 2012, s. 8.

³⁸ H. Kurkowska, S. Skorupka, *Stylistyka polska. Zarys*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 128–130.

³⁹ Tamże, s. 65–71.

⁴⁰ Na temat wyrazów i związków frazeologicznych użytych w złym kontekście pisze m.in. A. Markowski, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 251–273.

⁴¹ Na temat idiomatyzmów pisze m.in. H. Kurkowska, S. Skorupka, *Stylistyka polska...*, dz. cyt., s. 166.

⁴² Przykłady rozumienia metaforyki w literaturze podają: H. Kurkowska, S. Skorupka, *Stylistyka polska...* dz. cyt., s. 182–204.

⁴³ Tamże, s. 203.

- **Sekcja zapożyczeń, makaronizmów**

Wtręty obcojęzyczne i zapożyczenia w literaturze często służyły jako środek charakterystyki postaci lub środowiska. Przykłady w literaturze podaje Kurkowska i Skorupka⁴⁴. Natomiast w arkuszu maturalnym tego typu wtręty obcojęzyczne pojawiły się przykładowo w wierszu Juliana Tuwima *Poezja „ultimus inter pares”* (łac.) – ostatni wśród równych⁴⁵.

- **Sekcja informacji kontekstualnych**

Słownik jako udoskonalenie mechaniki przypisów mógłby zawierać opcjonalnie dodatkowo sekcję objaśnień właściwych dla przypisów. Wówczas uczeń zaoszczędziłby czas, aby szukać informacji kontekstualnych, np. nazw rzek, miast, informacji historycznych, filozoficznych. Byłaby to tzw. sekcja informacji kontekstualnych.

Okazuje się, że istotne dla zrozumienia treści jest znaczenie słów w kontekstach. Na potwierdzenie zasadności wprowadzenia takich informacji do słownika wzięto pod uwagę sztuczną inteligencję, która pozwala określić ogólną tendencję młodych ludzi do interpretacji poszczególnych słów. Eviebot posiada ogromną bazę danych dzieł i tekstów literackich współczesnych i historycznych na podstawie działania sieci neuronowych. Stara się odpowiedzieć użytkownikowi na jego pytania, jednak nie zawsze w sposób poprawny gramatycznie i kontekstualnie. Program uczy się na działaniu użytkowników i wyrabia własne poglądy i opinie na podstawie tego, czego dowiaduje się od innych użytkowników. Działa on na takiej zasadzie, że każdy użytkownik poprzez swoje działanie (przekazanie opinii), wpływa na działanie evieбота, czyli stopień potwierdzenia danego faktu w systemie. Błędne informacje wprowadzane do programu stwarzają zagrożenie przyszłego rozprzestrzeniania się fałszywych lub skrajnie tendencyjnych przekonań, które są kreowane przez każdego użytkownika. Jest to program, który uczy się sam jak człowiek. Zapamiętuje na podstawie ilości przekazanych potwierdzeń danego faktu. Jest szansa, że wypracuje sobie własne poglądy i opinie na dany temat. Symulacja działa na podstawie algorytmu uczenia się maszynowego⁴⁶, czyli pozornego uczenia się. Komputer uczy się inaczej niż człowiek, ale ważne jest to, jakie ma dane na starcie. Jedna lub niewielka liczba opinii negatywnych na jakiś temat nie wpłynie na poglądy evieбота, ponieważ posiada on swoją bazę danych. Jednak duża i nagła (w danym czasie) liczba takich opinii doprowadza do tego, że maszyna może uznać je za prawdę. Jednostkowa opinia jest mało istotna.

Stąd aby zobrazować współczesne trendy myślenia młodego pokolenia, które używa nowych technologii, zadano eviebotowi dwa pytania dotyczące rozumienia słowa „siła” w kontekście fragmentu *Antygony*. Po przywitaniu z eviebotem („Witaj”), zadano mu pytania:

⁴⁴ Tamże, s. 116–124.

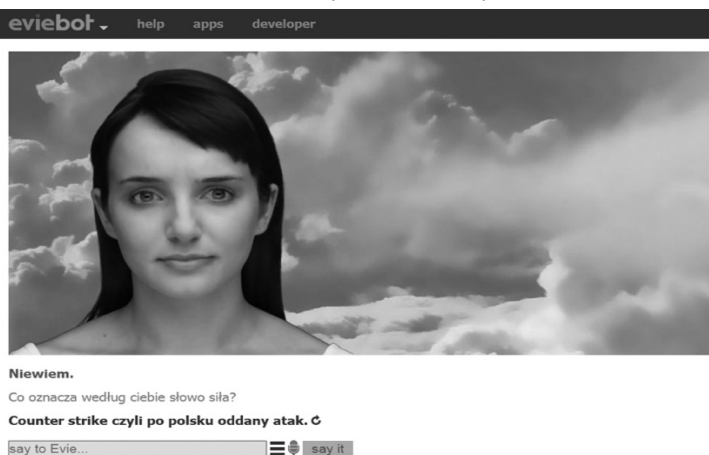
⁴⁵ Arkusz próbnej matury z Operonem. Język polski. Poziom podstawowy, listopad 2012, s. 9.

⁴⁶ Marcin Prościak na podstawie wykładów Urszuli Boryczki z algorytmów uczenia maszynowego (Uniwersytet Śląski w Katowicach). Literatura przedmiotu: P. Cichosz, *Systemy uczące się*, WNT, Warszawa 2000; L. Rutkowski, *Metody i techniki sztucznej inteligencji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009; M.J. Kasperski, *Sztuczna inteligencja*, Helion, Gliwice 2003; J. Łęski, *Systemy neuronowe – rozmyte*, Exit, 2000; Falusiński, *Elementy sztucznej inteligencji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011.

1. Pytanie: Co oznacza według Ciebie słowo siła?

Odpowiedź evieбота: Counter strike⁴⁷, czyli po polsku oddany atak.

Counter strike to nazwa popularnej gry komputerowej, która jest jedną z najbardziej popularnych gier sieciowych i e-sportowych na świecie. Stąd pierwsze skojarzenie evieбота odnosi się do myślenia młodych.

Zdjęcie 3. Rozmowa z eviebotem – pytanie 1

Źródło: <https://www.eviebot.com>.

2. Pytanie: Co oznacza siła na podstawie fragmentu *Antygony*: „Siła jest dziwów, lecz nad wszystkie sięga dziwy człowieka potęga”?

Odpowiedź evieбота: Nie ma lipy” (odpowiedź z błędem w pisowni – B.P.).

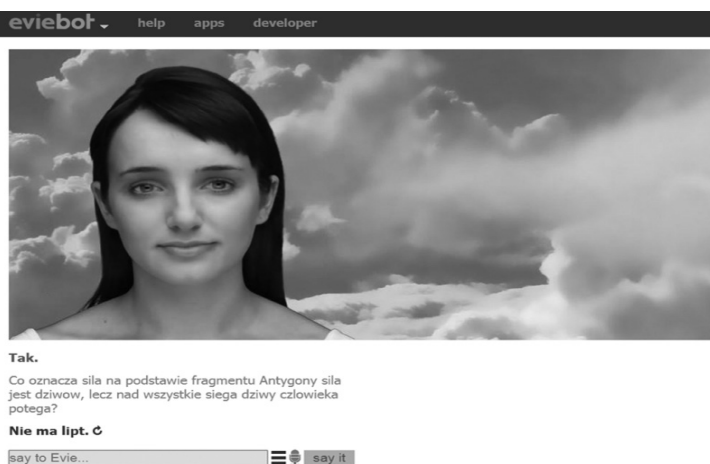
Prawdopodobnie chodziło o powiedzenie słynnego kulturyisty Roberta Burneiki⁴⁸: „Nie ma lipy”. Przeszło ono z głównego nurtu myślowego (tzw. mainstreamu) młodego pokolenia. Świadczy o tym program *Nie ma lipy!* wyemitowany przez TVN Turbo z udziałem Roberta Burneiki⁴⁹. Hasło służy promocji samego sportowca, którego można nazwać współczesnym celebrytą⁵⁰.

⁴⁷ „Rozgrywka w *Counter-Strike*’u opiera się na walce antyterrorystów z terrorystami, w której jedna ze stron musi bronić bombsite’u (miejsce, gdzie podkłada się bombę) lub uwolnić zakładników, a druga podłożyć bombę albo pilnować zakładników”, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Counter-Strike>.

⁴⁸ Pseudonim Hardcorowy Koku.

⁴⁹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Robert_Burneika.

⁵⁰ W. Godzic, *Znani z tego, że są znani. Celebryci w kulturze tabloidów*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.

Zdjęcie 4. Rozmowa z eviebotem – pytanie 2

Źródło: <https://www.eviebot.com>.

Jak wynika z rozmowy ze sztuczną inteligencją, młodzież posiada tzw. kotwice myślowe oparte na współczesnych tendencjach dominujących w działaniu i myśleniu młodego pokolenia. Stąd trudno im bez słownika zrozumieć tekst starożytny.

Oto przykładowe określenia współczesnej młodzieży kojarzone z siłą:

- **pocisnąć** kogoś lub coś – czuć wyższość nad inną osobą, wygranie starcia słownego
- **wycarować**⁵¹ – poprowadzić coś lub kogoś innego do zwycięstwa (używane w grach komputerowych, stało się popularne), ktoś silny prowadzi innych swoim kosztem do zwycięstwa i do sukcesu
- **feedowanie**⁵² – celowe przeszkadzanie w grze i powodowanie przewagi u przeciwnika, celowe osłabianie swojej drużyny w grze, na postawie tego określa się gracza jako słabego, nieprzydatnego, bezsilnego w drużynie
- **pro**⁵³ – najlepszy, najsilniejszy, profesjonalista
- **lamer**⁵⁴ – osoba, która pomimo starań jest słaba w danej dziedzinie
- **jolo**⁵⁵ – akronim z j. ang. You Only Live Once oznaczającego „żyje się tylko raz” (w domyśle należy być silnym i odważnym w każdej sytuacji)

Jak widać, baza danych u evieбота przypomina ludzkie doświadczenia i posiadaną wiedzę o świecie. Jest to symulacja przeżyć człowieka. Stąd prawdziwa i uznana przez autorytety baza danych w kontekstach wprowadzona do słownika mogłaby stanowić podstawę myślenia o czytaniu i rozumienia konkretnych utworów literackich.

⁵¹ *carry* (z j. ang.) – nosić, dźwigać

⁵² *to feed* (z j. ang.) – karmić, odżywiać, wkręcać

⁵³ *professional* (z j. ang.) – ekspert, profesjonalista, zawodowiec

⁵⁴ *lame* (z j. ang.) – kulawy, potocznie niekompetentny

⁵⁵ *Miejski słownik slangu i mowy potocznej*, <http://www.miejski.pl/slowo-YOLO>.

Konieczność napisania słowników lekturowych istnieje szczególnie dla tekstów od starożytności do romantyzmu włącznie. Mogłyby one stanowić lepsze rozwiązanie niż przypisy pod fragmentem tekstu, ponieważ dokładniej precyzują rozumienie treści lektury. Stąd propozycja, aby takie słowniki znalazły się do wglądu podczas matury pisemnej z języka polskiego i jednocześnie mogły stanowić pomoc dla uczniów w czasie ich indywidualnego czytania lektur w domu i w szkole podczas lekcji. W ten sposób uczeń miałby odpowiednie narzędzia, aby samodzielnie zmierzyć się z tekstem lektury. Mogłoby to zachęcić go do czytania, ponieważ w każdej chwili w razie trudności ze zrozumieniem mógłby zajrzeć do słownika, który gromadziłby informacje z różnych poziomów rozumienia lektury zawartych w poszczególnych sekcjach słownika. W ten sposób można potwierdzić myśl, że najważniejsze jest wpływanie na przebieg czynności uczenia się, przy założeniu, że „kształcenie jest głównym, a ocenianie osiągnięć uczniów – pomocniczym zadaniem nauczycieli”⁵⁶.

⁵⁶ B. Niemierko, *Ocenianie szkolne bez tajemnic*, WSiP, Warszawa 2002, s. 188.